УДК 378:81'177

Васюкова Н. В., *кандидат філологічних наук*
навчально-науковий центр міжнародної миротворчої діяльності
ORCID ID: 0000-0002-6184-3314
Лиман Р. М., *навчально-науковий центр міжнародної миротворчої діяльності*

ЕТИКА І ТОЛЕРАНТНІСТЬ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА ЯК МОРАЛЬНІ ПРИНЦИПИ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті розглянуто аспект етики, толерантності та інших елементів моральної культури як факторів, що прямо впливають на налагодження комунікативного контакту, його підтримання, розвиток та досягнення комунікативного результату у процесі педагогічного спілкування та взіаємодії.

Ключові слова: спілкування, педагогічне спілкування, толерантність, педагогічний такт.

В статье рассмотрены аспекты этики, толерантности и другие элементы моральной культуры как факторы, оказывающие непосредственное влияние на установление коммуникативного контакта, его поддержку, развитие и достижение коммуникативного результата в процессе педагогического общения и взаимодействия.

Ключевые слова: общение, педагогическое общение, толерантность, педагогический такт.

Постановка проблеми. На сьогодні спостерігається підвищений науковий інтерес до проблеми удосконалення взаємовідносин між людьми як на особистісному, так і на професійному рівнях. Сьогодні це питання загострюється ще й тому, що незважаючи на процеси глобалізації, інформатизації, урбанізації, розширення сфери контактів між людьми, залишається осторонь проблема ефективності їх безпосередньої взаємодії та обов'язково передбаченого нею спілкування.

Різноманітність і складність ситуацій взаємодії, в яких беруть участь офіцери, вимагають високого рівня їхньої підготовленості до ефективного спілкування з підлеглими, колегами. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема культури професійного спілкування викладачів у вищих військових навчальних закладах, як складової їх професійної компетентності. Педагогічний процес передбачає взаємодію викладача і слухачів, а вміння спілкуватися – одна з обов'язкових умов досягнення педагогічної майстерності. В.О. Сухомлинський вважав, що там, де не культивують потребу спілкування, жодні організаційні залежності, системи підпорядкування чи управління не відшкодують убогості виховання [6; 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питань забезпечення ефективності спілкування та особливостей його організації зверталися Б. Ф. Баєв, С. Д. Максименко, Л.О. Савенкова, О. М. Опалюк, Ю. В. Сербалюк. Структуру педагогічного спілкування описували А. Гардінер, Р. О. Якобсон, В. А. Артемов, Я. Яноушек та інші.

Мета статті полягає в акцентуації значимості толерантності та етики як професійних якостей особистості педагога як основних чинників ефективності процесу педагогічного спілкування.

Методи дослідження. У статті застосовано такі методи емпіричного дослідження як спостереження та порівняння.

Виклад основного матеріалу. Процес спілкування педагога зі слухачами має створювати умови, які мотивують до навчальної діяльності, "забезпечують сприятливий емоційний клімат у всіх сферах діяльності, ефективне керівництво соціально-психологічними процесами в колективі та дає змогу максимально використовувати особистісні якості" [4] тих, хто навчається. Створення таких сприятливих умов важливе протягом усіх фаз адаптації слухачів – (1) психічної реакції організму на нові умови, (2) перебудови пристосовницьких механізмів та протягом (3) періоду усталеної адаптації [9, 37].

Окрім психолого-педагогічних якостей та вмінь, рівень тактовності педагога є ще однією запорукою ефективності спілкування. А. І. Кузьмінський та

В. Л. Омеляненко визначають педагогічний такт як “міру педагогічно доцільного впливу педагога на слухачів з урахуванням їх психічного стану. З педагогічним тактом тісно пов’язані вміння педагога володіти соціальною перцепцією, що передбачає чуттєве сприйняття зовнішніх предметів і людей” [4].

Рівність у педагогічному спілкуванні – це, насамперед, рівність людської гідності суб’єктів спілкування, визнання рівного права й обов’язку реалізувати себе у спілкуванні як особистість, взаємозбагачуватися у цьому процесі. До того ж слід пам’ятати що, культура педагогічного спілкування не є ізольованим елементом, а тісно пов’язана з більш загальним поняттям моральної культури спілкування, важливим аспектом яких є етика мовлення або мовленнєний етикет – “система ритуалів і відповідних словесних формул, що вживаються з метою встановлення контакту та підтримання доброзичливої тональності” [1, 70].

Кожне середовище, у якому відбувається навчальний процес, передбачає застосування додаткових, організаційно-зумовлених систем спілкування, у тому числі педагогічного. Вищий військовий навчальний заклад безумовно є особливим середовищем, де таке спілкування підпорядковується (окрім загальноприйнятих моральних норм) службово-ієрархічній специфіці цього процесу. Викладачі такого навчального закладу можуть часто стикатися з випадками етичної невизначеності – етичними дилемами – “ситуації, в яких кожний вибір має етичні застереження, аналізуючи які не можна не враховувати складної системи соціальних зв’язків, що опосередковують, а подекуди, і визначають процеси прийняття рішень” [2, 29]. Виходячи із структури цінностей як регулятора професійних стосунків В.О. Климчука [3, 281], автор запропонувала алгоритм аналізу етичних дилем у педагогічній практиці , який, на нашу думку, має універсальний характер щодо його застосування у будь-якому навчальному середовищі.

Етап I: Визначення етичної дилеми
(конкретизація етичного конфлікту, аналіз усіх можливих варіантів розгортання подій з урахуванням наслідків)

Етап II: Ідентифікація носіїв конфліктних цінностей, аналіз змісту ціннісного конфлікту
(конкретизація конфлікту в термінах цінностей, з уточненням прагнень та цілей кожної з конфліктуючих сторін)

Етап III: Пошук шляхів ціннісного компромісу та його реалізація на практиці
(аналіз можливостей задоволення базових цінностей, що беруть участь в етичному конфлікті, пошук шляхів ціннісного компромісу, реалізація задуму на практиці)

На думку автора, "будь-який етичний конфлікт – перш за все, конфлікт ціннісний. Шлях його рішення – компроміс між носіями конфліктних цінностей. Аналізуючи етичну дилему, педагог завжди має орієнтуватися на ідентифікацію та аналіз змісту конфліктних цінностей, визначення їх носіїв з подальшим пошуком практичних шляхів подолання ціннісного конфлікту" [2, 31].

Професіоналізм педагогічного спілкування виявляється в готовності й умінні використовувати наявні знання на практиці, вирішувати педагогічні завдання; у виробленні норм поведінки; у готовності до співпраці зі слухачами та колегами; в емоційній контактності, що виявляється в чуйності, здатності до співпереживання (емпатії); у високому рівні емоційної стабільності, педагогічної толерантності. *Толерантний* викладач – це, на нашу думку, педагог, який ефективно працює над розвитком толерантності, щоб виховувати, формувати та розвивати толерантні цінності в інших.

Діяльність педагога з позицій толерантності має включати три аспекти:

– формування толерантності під час становлення особистості педагога;

– прояв толерантності у професійній діяльності;

– реалізація принципів толерантності в педагогічному спілкуванні.

Ю.В. Тодорцева відмічає "суто педагогічний контекст толерантності як професійно важливу якість учителя, що виявляє свою сутність як здатність сприймати без агресії відмінні від його власних судження, спосіб життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості людей, які його оточують у сфері освітнього простору й соціокультурного середовища, через установлення з ними взаємин довіри, співпраці, компромісу, радості, товариськості, співпереживання та психологічного комфорту" [8, 52].

Структуру толерантності як професійно-важливої якості особистості педагога авторка представила як взаємодію її трьох провідних компонентів:

(1) *концептуально-ціннісний* компонент толерантності педагога виявляється через систему принципів організації педагогічного процесу, серед яких домінуючими є такі: пріоритет гуманістичних цінностей; ідея духовної свободи людини; визнання самобутності й унікальності кожної людини; віра у невичерпні можливості і здібності особистості; повага до людської гідності; відкритість до сприйняття людських цінностей; орієнтація на діалектичний зв'язок розвитку й саморозвитку особистості; терпимість до думок і поведінки інших людей; орієнтованість на партнерство і співпрацю;

(2) *особистісно-мотиваційний* компонент виявляється через характер його емоційного ставлення до учасників педагогічної взаємодії, а саме: доброзичливість, ввічливість, щирість, лояльність, стриманість, милосердя, емпатія, справедливість, терпимість;

(3) *діяльнісно-поведінковий* – виявляється через систему способів його педагогічних дій щодо організації, контролю й оцінки якості діяльності учасників навчально-виховного процесу, серед яких – сприймання особистості партнера таким, яким він є; прийняття та розуміння індивідуальності іншої людини; надання недоторканного права особистісної думки; уміння приховувати або пом'якшувати негативні почуття; уміння вибачати іншому помилки чи ненавмисно спричинені неприємності; терпиме ставлення до професійного дискомфорту; уміння володіти собою і йти на компроміс; уміння безконфліктно вирішувати проблемні педагогічні ситуації [8, 34].

У цьому контексті важливо розокремити часто ототожнювані поняття *терпимість* та *толерантність*. Академічний тлумачний словник визначає *терпимість* як "поблажливе ставлення до когось/чогось, до чужих звичок, звичаїв, поглядів" [5, 95]. Це тлумачення вказує, що терпимість як реакція педагога на проблемні (а іноді і конфліктні) ситуації спрямовуватиме його діяльність не на пошук шляхів вирішення таких проблем, а на їх прийняття – часткове або й повне, що ставитиме під сумнів професійні якості такого педагога.

На відміну від менш масштабного поняття терпимості, *толерантність* –

категорія ширша і змістовніша, яка припускає усвідомлення багатомірності навколишньої дійсності, розмаїтості форм і способів відображення її людьми, розуміння відносної точності суджень, думок, висловлювань, оцінок та ін., знання, повага до прав, свобод, культури кожної людини, прийняття її такою, якою вона є. Така багатовимірність з одного боку спонукає педагога-професіонала до пошуку розуміння усіх умов, які призвели до виникнення проблемної ситуації, а з іншого – шляхів її вирішення через урахування багатьох факторів (*ситуативних, особистісних, міжособистісних тощо*), і що найважливіше – до вжиття усіх заходів, які попередять виникнення подібних проблем у майбутньому.

Основними умовами формування толерантності педагога є:

- підвищення рівня інформованості про сутнісні та змістові характеристики толерантності, про особливості вивчення толерантності у межах різних галузей знань та постановки проблеми у педагогіці;
- формування толерантності в особистісній системі цінностей педагога та перетворення її у регулятивний принцип професійної діяльності;
- структурування гуманістичних стосунків у системі учень – учень, учень-педагог, педагог-учень, педагог-батьки, педагог – педагог;
- урізноманітнення навчальних, ігрових, дискусійних форм і тренінгів у педагогічному процесі;
- систематичний педагогічний моніторинг стану сформованості толерантності кожного учня;
- забезпечення науково-методичної бази навчально-виховного процесу з проблем виховання толерантності.

Педагогічна толерантність передбачає контроль над емоціями, що дозволяє зберегти рівновагу у суспільних відносинах; утримувати конфлікт в певних межах, не дозволяти йому розвиватися; відслідковувати емоційні прояви, які є часто невербальними; контролювати власні емоції, допомагати іншим робити це; контролювати враження, які справляємо на інших.

Професійна діяльність педагога за своєю природою, характером і результатами є етичною, ґрунтується на етичних законах і принципах. Морально-етична культура – це ступінь розвитку людини, що характеризує широту та глибину знань особистості, її вихованість, духовність, повагу до людей, вміння спілкуватися та стійку суспільну позицію особистості. Ця категорія – універсальна, вона повною мірою стосується і військового середовища. Морально-етичний аспект відносин викладача та слухача дуже важливий для їх взаємодії, оскільки високоморальні стосунки є виховним засобом впливу на майбутніх військових фахівців. Необхідний рівень морально-етичного впливу забезпечується у вищому військовому навчальному закладі шляхом дотримання таких вимог і норм:

- усебічне врахування індивідуально-психологічних особливостей слухачів та соціально-педагогічних явищ у колективі навчальної групи;
- поважне, уважне, неупереджене ставлення до окремого слухача і до колективу навчальної групи в цілому;
- розумна вимогливість до слухачів з урахуванням педагогічної тактовності, піклування про їх самовдосконалення, високоморальну громадянську позицію;
- витримка, врівноваженість, доброзичливість, довіра і, до певної міри, неформальність у спілкуванні зі слухачами;
- моральна відповідальність за психологічний клімат навчальної групи та взаємини, що існують між слухачами, стимулювання позитивних проявів особистості, забезпечення мотиваційної основи морально-етичного вдосконалення, підтримка всіх корисних починань;
- педагогічний оптимізм, активна життєва позиція викладача;
- непримиренність до аморальних вчинків, будь-яких проявів аморальності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Специфіка педагогічного спілкування у вищому військовому навчальному закладі полягає в тому, що в ході його реалізації здійснюється комплексний вплив педагога на слухача для забезпечення ефективності навчання, виховання і розвитку нових якісних граней особистості того, хто навчається. Педагогічне спілкування створює умови для реалізації потенційних сутнісних сил суб'єктів педагогічного процесу. Осмислення процесів педагогічного

спілкування відбувається через визначення їх ціннісних орієнтирів. Враховуючи, що вища цінність педагогічного спілкування – це індивідуальність педагога й слухача, то гідність і честь педагога, так само як і гідність і честь слухача – це найвищі цінності педагогічної взаємодії. Подальші дослідження у цьому контексті можуть бути спрямовані на вивчення особливостей педагогічного спілкування в окремих навчальних середовищах, з урахуванням специфіки цільової аудиторії, відсотку співпадіння навчальних цілей, поставлених педагогом та навчальних потреб слухачів, а також доцільно звернути увагу на пошук на завчасне вирішення можливих етичних дилем у педагогічному спілкуванні.

Отже, якість та ефективність підготовки високоосвічених та висококультурних офіцерів залежать від багатьох чинників – суспільної моралі, психології та професійного рівня педагога, рівня загальної та етичної культури педагога як особистості. Оскільки одним з основних та дієвих засобів педагогічного спілкування є слово, то культура мовлення вчителя створює певний морально-психологічний мікроклімат, який робить спілкування бажаним для усіх учасників комунікативного процесу протягом навчання.

Список використаних джерел

1. Голярдик Н. А., Дика Л. Л. Педагогічне спілкування як фактор взаємодії викладача і студентів у вищих навчальних закладах/ Зб.наук.праць. Серія “Педагогічні науки” № 2 (71) 2014 р 2, с. с.64-73.

2. Горбунова В.В. Етичні дилеми в педагогічному спілкуванні // Психолого- педагогічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти: науково-методичний збірник / За ред. М.М. Забродського. – Житомир- Київ, ЖОІППО, 2007. – С. 28-33

3. Климчук В.О. Ціннісні засади побудови системи психологічної етики // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України /За ред. академіка С.Д. Максименка. – К.: Плавник, 2005. – Вип. 26, в 4-х томах. Том 2. – С. 278-281.

4. Педагогіка у запитаннях і відповідях: навчальний посібник для вузів /А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – Київ: Знання, 2006. – 311 с. – (Навчально-методичний комплекс з педагогіки)/ Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072014969/pedagogika /teoriya i_metodika_vihovannya.

5. Словник української мови в 11 томах. Том 10, 1979.

6. Сухомлинский В.О. Учитель – методист – наставник. – М.: Просвещение, 1988. – 289 с.

7. Сухомлинський В. О.//Педагогіка і психологія. – 1997. – № 4. – с. 109–124.

8. Тодорцева Ю.В. Педагогіка толерантності: Методичні рекомендації. - Одеса: ПНЦАПНУ, 2004. - 90 с.

9. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: навч.посіб. / М.М. Фіцула. – 2-ге вид., доп. – К.: Академвидав, 2010. – 456 с. (Серія “Альма-матер”).

References

1. Holiardyk, N. A., Dyka L. L. (2014) Pedahohichne spilkuvannia yak factor vzaiemodii vykladacha i studentiv u vyschyh navchalnyh zakladah [Pedagogic communication as a factor of interaction between a teacher and students at higher educational establishments]. Pedahohichni nauky, 2 (71), 64-73 (in Ukrainian).

2. Horbunova V.V. (2007) Etychni dylemy v pedahohichnomu spilkuvanni [Ethical dilemmas in pedagogic communication]/ Psyhologo-pedahohichni problem rozvytku osobystosti v systemi neperervnoi osvity. 28-33 (in Ukrainian).

3. Klymchuk V.O. (2005) Tsinnisni zasady pobudovy systemy psyhologichnoi etyky [Values-based foundation to develop psychological ethics system]. Naukovi zapysky Instytutu psyhologii. Tom 2. – 278-281 (in Ukrainian).

4. Pedahohika u zapytanniah i vidpovidiah: navchalny posibnyk dlia vuziv [Pedagogics in questions and answers] /A. I. Kuzminsky, V.L. Omelianenko (2006). http://pidruchniki.com/1584072014969/pedagogika/teoriya i_metodika_vihovannya (in Ukrainian).

5. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomah (1979) [Ukrainian language dictionary in 11 volumes] (in Ukrainian).

6. Suhomlynsky V.O. (1988) Uchitel – metodist – nastavnik [A Teacher – a Methodist – a Mentor] (in Russian).

7. Suhomlynsky V. O. (1997) Pedahohika I psyhologia [Pedagogics and psychology] (in Ukrainian).

8. Todortseva Yu.V. (2004) Pedahohika tolerantnosti: metodychni rekomendatsii [Pedagogics of tolerance: methodologic recommndations] (in Ukrainian).

9. Fitsula M.M. (2010) Pedahohika vyschoi shkoly [Pedagogics of the higher school]: navchalny posibnyk. – Kyiv, Akademvydav (in Ukrainian).

SUMMARY

Vasyukova N. V., *PhD*
Lyman R. M.

ETHICS AND TOLERANCE OF THE RESEARCH-PEDAGOGICAL WORKER AS MORAL PRINCIPLES OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION CULTURE

Introduction. The article examines aspects of ethics, tolerance and other elements of moral culture as factors that directly influence the establishment of a communicative contact, its support, development and achievement of a communicative result in the process of pedagogical communication and interaction.

Purpose is to accentuate the importance of tolerance and ethics as professional qualities of the educator's personality, since they are the main factors to ensure the overall effectiveness of pedagogical communication process.

Methods. Observation and comparison methods were used within the framework of empirical studies.

Originality. The diversity and complexity of the situations of interaction involving officers presumes a high level of readiness to communicate effectively with subordinates and colleagues. Therefore, the problem of the professional communication culture of educators at higher military educational institutions is an integral part of their professional competence. Certain ethical dilemmas should be taken into consideration due to the specifics of military environment and various organizational and hierarchical relationship.

Conclusion. Understanding the pedagogical communication processes occurs through the definition of their values. Taking into account that the higher value of pedagogical communication is the individuality of the teacher and the student, then the dignity and honor of the teacher, as well as the dignity and honor of the student, are the highest values of pedagogical interaction. Further research in this context may be aimed at studying the peculiarities of pedagogical communication in separate educational environments with various target audiences, at the percentage of coincidence of the educational objectives set by the teacher and the training needs of the students. It is also appropriate to research for the timely resolution of possible ethical dilemmas within the framework of pedagogical communication. Therefore the concepts of pedagogical tact and tolerance, speech etiquette and equality in communication gain a qualitatively new meaning in solving complex problems of pedagogical communication.

Specificity of pedagogical communication in the higher military educational institution consists in the complex influence of the teacher on the student to ensure the effectiveness of the study, education and development of the new facets of the trainee's personality. The process of the `teacher – students` communication should create conditions that motivate the educational activity, provide a favorable emotional climate, effective management of the socio-psychological processes in the team and enable the maximum use of personal qualities of the learners.

Equality in pedagogical communication encompasses the equality of human dignity of communicators, the recognition of equal rights and the duty to realize themselves in communication, enriching each other in this process. The culture of pedagogical communication is not an isolated element, but it is closely linked to the more general notion of the moral aspect of the communication culture, as an important aspect of the speech ethics or speech etiquette.

The professionalism of pedagogical communication reveals itself in readiness and ability to apply existing knowledge in practice, to solve pedagogical tasks; in developing standards of conduct; in readiness to cooperate with learners and colleagues; in emotional contact, which is manifested in empathy and high level of emotional stability, pedagogical tolerance. A tolerant teacher is a person who works effectively on the development of tolerance in order to educate, develop oneself and develop tolerant values in others. Pedagogical tolerance involves control over emotions, which allows to maintain a balance in social relations, to keep the conflict within certain limits, to prevent its escalation; to monitor and track emotional manifestations that are often non-verbal; to control his/her own emotions, to help others to do this; to control the impression we make on others.

Key words: communication, pedagogical communication, tolerance, pedagogical tact.